

O ISTORIE A NEFIINȚEI
ÎN FILOZOFIA GREACĂ

Andrei Cornea s-a născut în 1952. Licență în istoria și teoria artei la Academia de Arte Frumoase (1976). Licență în filologie clasică la Universitatea din București (1980). Doctorat în filologie clasică la Universitatea din București (1994). Muzeograf la Muzeul Național de Artă (1976–1987). Cercetător la Institutul de Istorie a Artei (1987–1990), iar între 1990 și 2006, la Institutul de Studii Orientale „Sergiu Al-George”. În prezent, profesor la Universitatea din București.

Scrieri: *De la portulan la vederea turistică* (Sport-Turism, 1977); *Primitivii picturii românești moderne* (Meridiane, 1980); *Forme artistice și mentalități culturale în epoca romano-bizantină* (Meridiane, 1988); *Scriere și oralitate în cultura antică* (Cartea Românească, 1988; reed. Humanitas, 2006); *Penumbra* (Cartea Românească, 1991; reed. Polirom, 1998); *Platon. Filozofie și cenzură* (Humanitas, 1995); *Mașina de fabricat fantasmе* (Clavis, 1995); *Turnirul khazar* (Nemira, 1997; reed. Polirom, 2003); *Cuvintelnic fără frontiere* (Polirom, 2002); *De la Școala din Atena la Școala de la Păltiniș* (Humanitas, 2004); *Când Socrate nu are dreptate* (Humanitas, 2000; trad. fr. Les Presses de l'Université Laval, Canada); *Noul, o veche poveste* (Humanitas, 2008); *Povești impertinente și apocrife* (Humanitas, 2009).

Traduceri: Platon (*Republica, Philebos*), Aristotel (*Metafizica, Despre generare și nimicire*), Plotin (*Opere I-III*).

ANDREI CORNEA

O ISTORIE A NEFIINȚEI
ÎN FILOZOFIA GREACĂ

DE LA HERACLIT LA DAMASCIOS

HUMANITAS

BUCUREȘTI

Redactor: Vlad Russo
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Georgeta-Anca Ionescu
DTP: Corina Roncea

Tipărit la C.N.I. „Coresi“ S.A.

© HUMANITAS, 2010

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CORNEA, ANDREI

O istorie a neființei în filozofia greacă: de la Heraclit la Damascios /
Andrei Cornea. – București: Humanitas, 2010

Bibliogr.

Index

ISBN 978-973-50-2561-8
14(38)

Editura Humanitas
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poștă: tel./fax 021/311 23 30
C.P.C.E. – CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.libhumanitas.ro

Nota autorului

1. Cartea de față – așa cum îi arată și titlul – se ocupă cu autorii care scriu în greacă (în mod excepțional și în latină, ca interpreți și continuatori ai filozofilor greci) până la finele Antichității și care nu sunt nici creștini, nici evrei. Am evitat astfel să introduc deocamdată în discuție mai ales chestiunea creației *ex nihilo*, temă prin care iudaismul și creștinismul din primele secole ale erei noastre îmbogățesc în mod fundamental problematica neființei. Ține, cred, de o cercetare ulterioară modul în care autorii evrei și creștini discută această problematică, încercând să o integreze în tradiția filozofiei grecești sau, dimpotrivă, să o detașeze de ea. E o cercetare, evident, de o importanță considerabilă pentru gândirea Evului Mediu și a epocii moderne.

2. Un asemenea text, ca multe altele care traduc sau interpretează și comentează filozofia greacă, pune serioase probleme de terminologie. Cum nu există un sistem standard de redare a unor termeni filozofici grecești într-o limbă modernă – și nici nu poate exista –, am ales următoarea echivalare în română, de al cărei caracter aproximativ și imperfect rămân foarte conștient:

– Am tradus pe τὸ ὄν prin „ființa“, iar pe τὸ μὴ ὄν, prin „neființa“ (articulat) în mod sistematic atunci când

participiile grecești sunt precedate de articolul hotărât. Atunci când apar formele nearticulate, există posibilitatea de a le înțelege cu sens verbal, „fiind“, „nefiind“ („existând“, „neexistând“), sau substantival, „(o) ființă“, „(o) neființă“. M-am orientat aici după sensul presupus de mine în cazul respectiv. În poemul lui Parmenide, scris în dialectul epic, formele nearticulate pot fi traduse și prin substantivele respective articulate. Pentru plurale (ὄντα, μὴ ὄντα) am adoptat aceeași regulă. Totuși, am tradus uneori pe τὰ ὄντα prin „realități“ sau „realitate“.

– S-a încercat uneori să se distingă între μὴ ὄν și οὐκ ὄν, după sensul pe care l-ar avea cele două particule negative grecești. Așa a făcut, de pildă, Schelling, care traducea pe μὴ ὄν prin „ne-ființă“ – un bun corespondent a ceea ce noi numim în această lucrare „neființă secundă“ –, iar pe οὐκ ὄν, prin „ne-ființă“ – respectiv, ceea ce noi numim „neființă primă sau totală“. Dar formele nearticulate οὐκ ὄν și μὴ ὄν nu par să fie folosite cu sens diferențiat de autorii greci. Iar atunci când este folosită forma articulată, τὸ μὴ ὄν este singura formă.

– Pentru οὐσία – indiferent dacă termenul apare la Platon, la Aristotel sau la stoici – m-am desemnat cu forma „Ființă“ (cu majusculă), indiferent de context. Dificultățile de a-l traduce, mai ales la Aristotel, sunt bine cunoscute și valabile pentru toate limbile moderne: de exemplu, alături de variantele tradiționale, „substanță“ și „esență“, am găsit recent, în franceză, straniii termeni „étance“ „étantité“. (C. Noica crease și el, în același scop, cuvântul „estime“.)

– Alte precizări terminologice se află în notele de subsol, acolo unde este cazul.

3. Cartea aceasta conține numeroase citate din autori antici și câteva din autori moderni – dintre care mulți au

fost deja traduși în românește. Am retradus însă în totalitate, sau în cea mai mare parte, citatele (inclusiv pe cele extrase din propriile mele traduceri din Platon, Plotin și Aristotel), fie deoarece am dorit să subliniez anumite semnificații, care apăreau mai palid în traduceri, fie pur și simplu din considerente de terminologie. Am precizat totuși, în lista abrevierilor bibliografice de la finele volumului, traducerile românești disponibile pentru autorii citați.

4. Dată fiind lipsa de sistem în transliterarea numelor proprii grecești în românește, m-am ghidat după sistemul uzual, folosind formele intrate în uz sub înfățișări româ-nizate (Aristotel, Epicur, Plotin, Parmenide) și preferând formele originare pentru rest (Xenophanes, Diogenes, Antisthenes etc.). Procedeu rămâne, desigur, relativ arbitrar. În *Indexul autorilor antici citați*, prezent la finele volumului, apar atât formele româ-nizate, cât și formele originare.

5. Exprim gratitudinea mea dlui Alexander Baumgarten și dnei Anca Crivăț pentru osteneala de a citi această carte dificilă, dar mai ales pentru observațiile juste și încurajările prietenești pe care mi le-au adus. Mulțumesc dnelor Cristina Ciucu și Maria Gorea pentru ajutorul neprecupețit dat în procurarea unor cărți și articole dificil sau chiar imposibil de găsit în bibliotecile românești.

*O cale: [ființa] este și a nu fi nu este,
E calea convingerii ce însoțește Adevărul,
Cealaltă cale: [ființa] nu este și în mod necesar a nu fi este,
Aceasta-i, ți-o spun, cu totul de necercetat.
Căci n-ai putea cunoaște neființa (nu-i posibil),
Nici s-o exprimi, când totuna-i a gândi și a fi.*

(Parmenide, DK, B2, vv. 3-8, și DK, B3)

*Unii dintre stoici cred că cel dintâi gen este „ceva“ (quid)...
Ei susțin că, în natura lucrurilor, unele sunt, altele nu sunt.
Dar și cele ce nu sunt întregesc natura lucrurilor, anume cele care
survin în minte, precum centaurii și giganții și orice altceva care,
format în mod fals prin gândire, a început să capete o anume
imagine (în minte), chiar dacă nu are ființă.*

(Seneca, SVF, II, 332)

I. Meontologie, anti-meontologie, ontologie

1.1. *Are neființa o istorie?* Da, dacă prin „neființă” nu înțelegem un „ceva” obiectual, ca un fel de cavitate goală pe care s-o atingem numai pe dinafară, deoarece nu dispunem de un conținut pe care să i-l descoperim înăuntru. Într-adevăr, „neființa” nu e propriu-zis un „ceva”, ci este „despre ceva”: e o reprezentare a minții, o teorie, o *idee*. Iar ideile au istorie, deoarece sunt vii, chiar dacă sunt dăruite cu o viață diferită de viața oamenilor, deși dependentă, ce-i drept, de a lor.¹

În acest sens voi vorbi, în cele ce urmează, despre *ceea ce nu este*, adică despre *neființă* și despre *nimic*, admitând totodată că e o deosebire esențială între „a vorbi despre nimic” și „a nu vorbi nimic”. Va fi vorba și despre *fals*, și despre *răul* care nimicește binele și ființa – „și asta cu dreptate, căci orice pe lume-apare vrednic e să piară / și de asta mai bine era să nu fi fost nimic”, după spusa lui Goethe (*Faust* I, 1,3) –, încercând să văd ce statut ontologic i s-a atribuit răului în unele sisteme filozofice. De fapt însă, se înțelege că referința mea principală vor fi câțiva gânditori care au făcut un subiect de reflecție din toate

---

1. Invoc „a treia lume”, concept al lui K.R. Popper, distinsă atât de realitățile fizice, cât și de cele psihice și care cuprinde lumea „ideilor” (Popper, 1991).

aceste chestiuni pe care unii le-ar putea considera deopotrivă excentrice și dubioase. Voi vorbi, aşadar, despre *ideile* privitoare la neființă ale acelor gânditori și voi căuta să schițez, în măsura posibilului, o *istorie coerentă a acelor idei*. Voi încerca să înțeleg și să discut beneficiile, dar și riscurile de a gândi, sau de a *nu* gândi neființa și nimicul, precum și felul în care aceste riscuri au fost asumate sau respinse în diferite momente. Și mă voi referi – așa cum se cuvine pentru orice început și temeii în atâtea domenii – *la filozofii greci*.

1.2. *Dar are neființa o istorie „grecească”?* Unele voci – și nu dintre cele nevoiașe – au ridicat obiecții, s-ar părea. În prelegerea sa celebră, *Ce este metafizica?*, Heidegger scria (cu un vădit reproș): „Metafizica antică concepe Nimicul în sens de non-ființare, deci de materie care nu și-a primit forma, de materie care nu-și poate da sie înseși forma pentru a deveni o ființare dotată cu formă și pentru a oferi, astfel, un aspect (*eidos*)” (Heidegger, *Met.*, 48). O părere similară întâlnim și la Constantin Noica (dar cu sens apreciativ la adresa anticilor și cu reproș tacit la adresa lui Heidegger): „Anticii nu pot gândi neființa, ci doar neființarea. Rațiunea greacă nu poate, nu vrea să gândească vidul, absența de orice, neantul cel prea invocată astăzi” (Noica, 1981, 108). Nu foarte diferit, în principiu, un matematician, Charles Seife, susținea că filozofia și matematica greacă nu au înțeles nici nimicul, nici corelativul său, infinitul (Seife, 2007, 47). Nu ar exista deci cu adevărat neființă în filozofia greacă. Cum ar putea ea atunci avea o istorie?

De fapt, frazele lui Heidegger și Noica convin, și încă numai parțial și deformat, doar unei părți, importantă ce-i drept, a metafizicii antice, celei a lui Aristotel. Din

diferite motive, ceea ce spune Heidegger nu se poate aplica deloc, de pildă, lui Parmenide și lui Zenon din Elea (care *nu* concep nimicul în sens de materie ce nu și-a primit forma), dar, din alte motive, nici lui Leucip și Democrit, iar afirmația lui Noica nu convine nici acestora, nici stoicilor, care și ei concep vidul ca neființă, deși în mod destul de diferit. Iar „exprimabilul“ stoic, deși și el neființă, nu are nimic de a face cu „materia“ în sens aristotelic. Nici unul, nici celălalt filozof contemporan nu vorbesc adecvat pentru Platon și Plotin, iar fraza lui Heidegger simplifică mult chiar gândirea neființei la Aristotel. Cât despre teza lui Seife, ea, de asemenea, se armonizează pe deplin numai cu o singură școală filozofică grecească – influentă, desigur, mai ales în dezvoltarea matematicilor –, aceea a pitagoricienilor, dar deloc cu Leucip și Democrit și nici măcar, complet, cu Aristotel.

Voi căuta, prin urmare, să arăt cât de variat, complicat și neunitar în același timp au stat lucrurile în realitatea gândirii grecești. Fără îndoială, acelor judecăți simplificatoare, cred, li se poate opune de îndată chiar teza lui Aristotel „*neființa* (ca și *ființa*) *are multe semnificații*“ (Met., IX, 10, 1051b). În orice caz: nu doar că neființa există sub diferite chipuri în filozofia greacă și chiar la același filozof, dar aceste chipuri se schimbă, se intersectează, se multiplică, se oglindesc unele în altele. Cu alte cuvinte, ele alcătuiesc o istorie coerentă ce merită a fi spusă. De fapt, consider că reflecția asupra neființei și nimicului a fost importantă în asemenea măsură în filozofia greacă, încât istoria acesteia poate fi înțeleasă, descrisă și prezentată nu numai în modurile convenționale, dar și, într-o anumită măsură (chiar dacă desigur în parte și complementar în raport cu acele moduri), utilizându-se anumite categorii desprinse din tipologia preocupării pentru neființă și nimic.

E o tipologie pe care o vom schița de îndată, în cele ce urmează.

1.3. Dar, chiar dacă există o *istorie* a neființei, și chiar o *istorie grecească* a neființei, de ce totuși ea ar trebui să-l intereseze pe cititor?

Autorii obișnuiesc adesea, în introduceri, să explice pe larg interesul temei pe care o propun, cerând astfel de la cititor îngăduința de a-l pedepsi cu o lectură mai mult sau mai puțin anostă și obositoare a opului lor. Nu cred că e nevoie să procedez în acest fel, dacă e adevărat că orice lucru mai puțin obișnuit sau paradoxal se recomandă de la sine curiozității. Or, faptul că „ceva” poate fi luat drept nimic ori neființă, sau, invers, că nimicul poate fi „ceva”, este, în sine, suficient de paradoxal încât să ne îndemne să cercetăm cu destulă curiozitate *cum a funcționat mintea* celor ce au gândit astfel și mai ales *de ce* au gândit ei astfel, trecând noi, în acest fel, mai ușor peste inerentele aridități ale analizei. În definitiv, e suficient numai să formulăm propoziții aparent incorecte gramatical, precum „a vorbi despre nimic” sau „a rosti nimicul”, în comparație cu propozițiile normale corespunzătoare, „a nu vorbi despre nimic” și „a nu rosti nimic”, pentru a simți, fie și din pricina violentării gramaticii în primele cazuri, că intrăm pe un teritoriu pe cât de dificil de explorat, pe atât de seducător.² (Într-adevăr, a încălca o interdicție, o regulă, nu-i oare aproape întotdeauna, în sine, seducător?) Iar dacă e adevărat că „neantul a sfidat

---

2. Această violentare a gramaticii a fost, cum se știe, criticată de Rudolf Carnap cu referire la Heidegger, în „Depășirea metafizicii prin analiza logică a limbajului”, în vol. *Vechea și noua logică*, Paideia, București, 2001.

gândirea occidentală” – cum scria Emmanuel Lévinas (Lévinas, 1993, 83) – n-ar trebui să cercetăm mai îndeaproape deopotrivă sursele și resursele acestei sfidări?

În sfârșit: deși discuția despre neființă și nimic e, în mod evident, una de ordin metafizic și logic în primul rând, ea nu se va reduce deloc numai la atât în paginile de față. Nu o dată sensurile ei decisive vor trimite în teritoriul eticului, al politicului, epistemicului, al existențialului și al religiosului; mai mult decât orice însă, ele vor cerceta *felul originar în care gândim gândirea*. A ști dacă, de ce și în ce fel s-a gândit și s-a vorbit despre neființă nu e, astfel, un capriciu pur teoretic sau o despicare a firului în patru despre chestiuni metafizice oțioase și insolubile, fără valoare pentru viață, ci reprezintă, așa cum sper să dovedesc, a face inventarul unei teme care, prin consecințele ei, ne privește pe toți ca persoane inteligente și morale. Va fi, așadar, mai ales o încercare de investigare a unor moduri originare de a gândi și a avantajelor pe care le putem dobândi și pierde atunci când adoptăm unul sau altul dintre asemenea moduri, dar și a riscurilor pe care totodată le asumăm.

Nu pretind că pentru cunoșcătorii filozofiei grecești aceste pagini vor aduce mereu și obligatoriu noutăți fundamentale de interpretare a gândirii diferiților filozofi, deși cred că unele ipoteze și soluții oferite aici s-ar putea să intereseze și, uneori, chiar să surprindă. Sper desigur ca perspectiva generală de abordare *din unghiul neființei* – pentru a spune astfel – să-i determine să nu disprețuiască analizele ce vor urma. Cât despre cei mai puțin inițiați, dar preocupați de metafizică, nădăjduiesc că vor fi compensați pentru timpul întrebuințat în lectura acestor pagini. Este, oricum, pentru prima dată, după știința mea, când se încearcă o istorie de ansamblu a ideii nimicului

Cuprins

Nota autorului	5
I. Meontologie, anti-meontologie, ontologie	11
II. Heraclit, Xenophanes, Parmenide, Zenon din Elea, Melissos	27
III. Gorgias, Antisthenes	55
IV. Leucip, Democrit	82
V. Platon, Socrate, Academia nouă, Pyrrhon	111
VI. Aristotel	177
VII. Vechiul stoicism	
(Zenon din Cition, Chrysippos).....	263
VIII. Epicur	316
IX. Plotin, Porfir, Damascios	340
Abrevieri bibliografice	371
Indexul autorilor antici citați	381